
Slovensko-ruská spolupráca vo vojenskej a vojensko-priemyselnej oblasti alebo Kde sa končí obchod a začína politika

Alexander Duleba

Všetky slovenské vlády od roku 1993 si vo svojich programových dokumentoch stanovili ako prioritu budovanie *nadštandardných* vzťahov s integračnými štruktúrami západného sveta (NATO a EÚ/ZEÚ), snažiac sa o získanie plného členstva v nich. Aktuálny program slovenskej vlády z januára 1995 predpokladal *rozvoj nielen ekonomickej, ale i politickej a bezpečnostnej spolupráce* s európskymi a transatlantickými štruktúrami. Pri vzťahoch s inými krajinami, vrátane Ruskej federácie (RF), kládol dôraz predovšetkým na *rozvoj vzájomne výhodnej ekonomickej spolupráce*.¹ Po štyroch rokoch existencie nezávislého Slovenska je však možné konštatovať, že výsledky vládnej politiky nielenže nezodpovedajú stanoveným prioritám, ale naopak sú s nimi v priamom rozpore.

V porovnaní s „visegrádskymi“ susedmi mala Slovenská republika (SR) v období pred júlovými rozhodnutiami madridského summitu i Európskej komisie (1997) *podpriemerné* vzťahy s Európskou úniou (EÚ) i s NATO, pričom zlyhával predovšetkým *politický dialóg*. Rozhodnutia NATO a EÚ nepozvať, respektíve neodporučiť SR na začatie rozhovorov o integrácii boli zákonným výsledkom *zlyhaného politického dialógu*. SR ako jediná z asociovaných krajín EÚ dostala sériu oficiálnych demaršov a upozornení zo strany EÚ i USA, ktoré hrozili pozastavením platnosti Európskej dohody a kvalitatívnym zhoršením úrovne politickej i ekonomickej spolupráce s EÚ a neúspechom úsilia SR o členstvo v Aliancii.² Nejde iba o „nedorozumenia“, týkajúce sa vnútropolitického vývinu v SR, ktorý sa – predovšetkým v rokoch 1995–1996 – uberal iným smerom, než to predpokladajú štandardné postupy a normy vyspelých demokratických krajín.

Slovenská republika sa v memorande, priloženom k žiadosti o členstvo v EÚ, podanej 27. júna 1995, dobrovoľne zaviazala koordinovať svoju zahraničnú a bezpečnostnú politiku s EÚ už v predvstupovom období.³ Ako si však podobnú koordináciu predstavuje, demonštrovala slovenská vláda napr. 29. januára 1996. V ten istý deň ministri zahraničných vecí EÚ predbežne odložili oficiálne uznanie JZR a zároveň sa začala oficiálna návšteva vládnej delegácie SR na čele s premiérom v Belehrade.⁴ Podobných príkladov „(ne)koordinácie zahraničnej a bezpečnostnej politiky so západnými partnermi“ by bolo možné uviesť viacero. Pre slovenskú *západnú politiku* sa v poslednom období stalo už typickou črtou, že činy protirečia deklarovaným zámerom a dobrovoľne prijatým záväzkom.

Zlyhanie politického dialógu ovplyvnilo i úroveň bezpečnostnej spolupráce. Napriek aktívnej *vojenskej* účasti SR v Partnerstve za mier vypadlo Slovensko z prvej skupiny kandidátov na členstvo v NATO. Inými slovami, ak aktívna vojenská spolupráca s NATO nevedie k dosiahnutiu plného členstva, musí byť z hľadiska stanovených cieľov vládnej politiky klasifikovaná ako *neefektívna*. Nič také však slovenská vláda zatiaľ neurobila.⁵ Neproduktív-

nosť vojenskej spolupráce s NATO v slovenskom prípade spočívala predovšetkým v neschopnosti vlády vytvoriť pre takúto spoluprácu pozitívny politický *integračný* rámec.

Nie je cieľom tejto stati skúmať príčiny súčasného stavu vzťahov so západnými partnermi, prečo SR najmä v priebehu posledných dvoch rokov vypadla z prvej *integračnej* vlny. Jasně je iba to, že sa vláda SR v „*integračnom*“ dialógu so západnými štruktúrami diskvalifikovala v uvedenom období sama a „*vlastnými rukami*“. Že sa tak stalo pri jej plnom *vedomí*, ilustruje i jedna zo záverečných viet spomínaného memoranda, priloženého k žiadosti o členstvo v EÚ: „*SR si je vedomá toho, že úspešnosť završenia procesu smerujúceho k plnoprávnemu členstvu v EÚ je predovšetkým v jej rukách.*“⁶ Stala sa pre západných partnerov nedôveryhodným a nespoľahlivým partnerom, ktorý nie je schopný plniť nielen slovné deklarované, ale ani „*položené na papier*“ medzinárodné záväzky, ku ktorým sa dobrovoľne a bez prinútenia prihlásila.

Na strane druhej má SR *nadštandardné* vzťahy (ak neberieme do úvahy *ekonomickú* colnú úniu s ČR, kde je však rovnako možné pochybovať o úrovni politického dialógu a kde rovnako absentuje dlhodobá koordinácia zahraničnej a bezpečnostnej politiky) iba s jednou krajinou, a tou je Ruská federácia, pravda, ak nerátame teritoriálne vzdialené a pre strategické záujmy SR menej významné krajiny. Iba s RF má Slovensko *všestranne dobré vzťahy*. Oficiálny politický dialóg, obrazne a zjednodušene povedané, *nemá chybu*.⁷ Podľa slov J. Duckého, exministra hospodárstva, sme ekonomicky od Ruska „*dokonce závislí viac ako pred rokom 1989*“.⁸ A v oblasti zahraničnej politiky si slovenská vláda osvojila ruskú víziu budovania novej bezpečnostnej architektúry Európy ako *svoju vlastnú*.⁹ Okrem toho je Rusko vo vojensko-priemyselnej oblasti našim hlavným partnerom a nové zbraňové systémy dovážame výlučne iba z Ruska.

Paradox spočíva v tom, že Rusko bolo a je hlavným odporcom členstva svojich bývalých satelitov v NATO, teda odporcom toho, čo by slovenská vláda mala považovať (respektíve prinajmenšom aspoň *pred časom považovala*) za jednu z hlavných priorít svojej zahraničnej politiky a *národných záujmov* SR. Paradox je o to väčší, že napriek takmer totálnemu neúspechu pri rozvíjaní *vzájomne výhodných ekonomických vzťahov* s RF (o čom svedčí i neustále sa prehľbujúce pasívne saldo vzájomnej obchodnej bilancie, ohrozujúce stabilitu slovenskej ekonomiky ako takej) *neprestáva* slovenská vláda *považovať vzťahy s Ruskom za výnimočne dobré, výhodné a robí všetko preto, aby sa i naďalej všestranne prehľbovali*.¹⁰ Nadštandardnosť slovensko-ruských vzťahov nespočíva v ich *ekonomicknej výhodnosti* pre SR, ak za takú nebudeme považovať *strategickú závislosť SR od dodávok ropy, plynu a jadrového paliva z RF* (čo vôbec nie je to isté, respektíve malo by to byť za normálnych okolností považované prinajmenšom za potenciálnu hrozbu pre suverenitu štátu), ale v skutočnosti, že SR podriadila tejto *energetickej závislosti od Ruska svoju zahraničnopolitickú i bezpečnostnú koncepciu* a ďalšiu strategicky významnú oblasť hospodársko-politického života štátu – *vojensko-priemyselnú oblasť*.

Slovenská snaha o spoluprácu s Ruskom vo vojenskej a vojensko-priemyselnej oblasti, 1991–1997

Tri verzie slovenskej konverzie a problémy oživenia zbrojárskej výroby – rozdielny prístup SR a ČR

Existujú tri hlavné verzie vysvetlenia príčin „*necitlivej*“ konverzie špeciálnej výroby na Slovensku po novembri 1989. *Prvá* a na Slovensku najrozšírenejšia verzia, podporovaná kruhmi súčasnej vládnej koalície, hovorí o tom, že hlavnú vinu na „*likvidácii*“ slovenského zbrojárskeho priemyslu (v roku 1993 predstavovala jeho *špeciálna* kapacita približne iba 10 % v porovnaní s rokom 1987) má prezident V. Havel a česká centralistická politika v rámci federácie, ktorá sa snažila o útlm špeciálnej výroby na Slovensku, aby mohla neskôr pristúpiť k obnoveniu tejto výroby v ČR.¹¹

Druhá realistickejšia verzia hovorí o tom, že k útlmovému programu zbrojnej výroby (nielen na Slovensku) pristúpila už prednovembrová Adamcova vláda z čisto pragmatických príčin. Zbrojná produkcia východných štátov v oblasti ťažkej techniky v uvedenom období začala z hľadiska technologického vývinu zaostávať za analogickou západnou produkciou o 3–4 roky. Prvé rozhodnutie o útlme zbrojárskej výroby prijala vláda ČSSR už v júli 1988. Ďalšie kroky nasledovali v septembri 1989, kedy bolo rozhodnuté postupne zaviesť stratovú výrobu zbraní, vyrábaných prevažne v sovietskej licencií a neschopných konkurencie na svetových trhoch. Kroky ponovembrovej federálnej vlády iba logicky pokračovali v uvedenom smere. Situácia sa pre čs. výrobcov na svetových trhoch po ukončení bipolárneho konfliktu ešte zhoršila, pretože sa ukončilo i tradičné rozdelenie trhov medzi bloky, a to podľa politickej lojality najmä krajín tzv. tretieho sveta, a na predtým prevažne „východné“ trhy sa začala tlačiť technologicky progresívnejšia západná produkcia. Nakoniec konverzia nepostihla iba slovenské podniky, ale i české (špeciálna výroba v ČR sa v porovnateľnom období znížila o 80 %).¹²

Existuje ešte *tretia* verzia, ktorá hovorí o tom, že skutočný záujem na likvidácii slovenského zbrojárskeho priemyslu mohli mať iba producenti z republík bývalého ZSSR, pretože pre západné spoločnosti nepredstavovali slovenské výrobky reálnu konkurenčnú hrozbu. Podľa tejto verzie to bola práve slovenská vláda, ktorá na základe spolupráce s ruskou stranou podporila konverznú federálnu politiku a pristúpila k obmedzovaniu slovenskej špeciálnej výroby, počínajúc koncom roku 1990 a začiatkom roku 1991. Podľa tejto verzie je ilustratívnym príkladom Považských strojární, ktoré mali pôvodne začať spolupracovať s nemeckým koncernom VW. Po návšteve premiéra SR V. Mečiara v SRN padlo rozhodnutie, že VW bude spolupracovať s BAZ Bratislava. Na zásah vlády v tom istom období došlo vraj k zrušeniu objednávky pre ZTS Martin o dodávke tankov do Pakistanu. V rovnakom čase ČR pristúpila k výrobe tankov v spolupráci s nemeckou firmou Daimler Benz, pričom vraj iba kvôli negatívnemu prístupu slovenskej vlády nezačali nemecké spoločnosti investovať do výroby tankov na Slovensku, čo by ich stálo bezpochyby oveľa menej než v ČR.¹³ Zostáva faktom, že sa premiér V. Mečiar stretol s predstaviteľmi slovenských podnikov, postihnutých konverziou, s cieľom systémovo riešiť ich problémy na vládnej úrovni až po roku pôsobenia vo svojej funkcii.¹⁴

Nech už sú príčiny (morálne, politické alebo ekonomické) konverzie zbrojárskej výroby v SR v rokoch 1988–1991 akékoľvek, skutočnosťou zostáva, že ochromila produkciu 38 zbrojárskych podnikov v SR, ktoré predstavovali zhruba 20 % slovenskej priemyselnej produkcie, a prácu stratilo asi 30 000 zamestnancov.¹⁵ Nehľadiac na rozpad RVHP, slovenská vláda pristúpila k zásadným krokom na oživenie hospodárskej spolupráce so Sovietskym zväzom, motivujúc svoje úsilie faktom, že zhruba až 30–40 % slovenskej výroby v rámci čs. štátu bolo orientovaných na trhy bývalého ZSSR.¹⁶ HZDS a národne orientované kruhy slovenskej politiky sa *minimálne slovne a deklaratívne ustanovili v rokoch 1991 a 1992 do úlohy obhájcu záujmov práve tejto časti slovenskej ekonomiky pred českým federálnym centralizmom*. Slovenská vláda si na rozdiel od svojich susedov zvolila za *dominantného* partnera pre spoluprácu v citlivej vojensko-priemyselnej oblasti Sovietsky zväz a od roku 1992 Ruskú federáciu. O tom, či to bola voľba správna, je možné v súčasnosti (po piatich rokoch) prinajmenšom pochybovať, a to nielen z čisto ekonomicko-pragmatického hľadiska.

Česká republika zvolila absolútne opačnú stratégiu, otvoriac prístup pre západné investície do zbrojárskych podnikov, a český zbrojársky priemysel zaznamenal nepochybný úspech už v roku 1993. V uvedenom roku – v prvom roku existencie samostatných štátov po rozdelení federácie – ČR vyviezla zbrane a vojenský materiál v hodnote zhruba 167 mil. \$, čo predstavovalo o 17 mil. \$ viac než celý československý export v roku 1992! V rovnakom roku SR vyviezla zbrane v hodnote približne 45 mil. \$ (menej než 1/3 českého exportu v uvedenom období, pričom len ZTS Martin vo svojom „najlepšom období“ dosahoval ročný obrat v hodnote takmer 2 mld. \$¹⁷ a celý slovenský zbrojársky priemysel ešte v roku 1989 vyrobil produkciu v hodnote 19,3 mld. Kčs).¹⁸ Pritom podstatu celoročného exportu

v roku 1993 predstavoval jediný kontrakt – export tankov do Sýrie, ktorý sa ukončil v septembri 1993.¹⁹

Je pravda, že na Slovensku bola koncentrovaná výroba ťažkej vojenskej techniky, zatiaľ čo v ČR ľahkej a leteckej vojenskej techniky, avšak napriek tomu je rozdiel v exportnej výkonnosti – po roku samostatnej existencie obidvoch štátov – viac než pozoruhodný a vôbec ho nie je možné vysvetliť, prípadne spísať iba na „českú prefikanosť“. Česká RDP Group vznikla už v roku 1993 (12 podnikov) a bola schopná koncentrovať domáce zdroje i získať zahraničné investície na modernizáciu výroby starej „sovietskej“ techniky (bez toho, aby bola odkázaná na spoluprácu s ruskými spoločnosťami), rovnako ako i zaviesť výrobu novej vojenskej techniky. Obdoba českej RDP Group na Slovensku DMD Holding, štátna a. s. (pôvodne 26 podnikov), začala svoju činnosť až v októbri 1995 (!) a dodnes sa nemôže pochváliť ani len porovnateľnými výsledkami s českou RDP Group. Práve pre výrobu ťažkej vojenskej techniky sú nevyhnutné obrovské investície, ktorými nedisponovala a nedisponuje ani slovenská vláda, ani jej ruskí partneri, a nič nenasvedčuje tomu, že by sa situácia mohla v dohľadnej budúcnosti zmeniť.

Ak odhliadneme od neoficiálnych slovensko-ruských kontaktov (napríklad stretnutie slovenského premiéra V. Mečiara a budúceho ruského premiéra V. Černomyrdina vo Vysokých Tatrách ešte v roku 1990 a pod.), je možné začiatok oficiálnych rokovaní medzi vládami SR a RF o rozvíjaní vojensko-priemyselnej spolupráce datovať do marca 1991. Premiér SR V. Mečiar navštívil v tom čase Moskvu a viedol rokovania so svojim republikovým partnerom, ruským premiérom I. Silajevom, ktoré sa okrem iného dotýkali i spolupráce vo vojensko-priemyselnej oblasti. Komentujúc výsledky svojej cesty, slovenský premiér uviedol: „... išlo o to, že *Soviati dali súhlas na vývoz našich zbraní vyrábaných v ich licencií.*“²⁰ V uvedenom „konverznom“ období to boli veľmi optimisticky a progresívne znejúce slová, avšak zostalo iba pri nich, pretože slovenské tanky jednoducho nebolo kam vyvážať.

Rusko (nehľadiac na skutočnosť, že v marci 1991 ešte stále existoval ZSSR, ktorého orgány boli určite nadradené orgánom RF!) nemalo a ani nemá principiálny záujem na odobratí výrobných licencií alebo na odmietnutí súhlasu na vývoz ruských zbraní vyrobených zahraničným výrobcom, pretože by to nezodpovedalo jeho vlastným dlhodobým obchodným a hospodárskym záujmom. Podobný súhlas po rozpade Varšavskej zmluvy získali i ostatní výrobcovia v bývalých členských krajinách, avšak žiadny čelný politik z toho nerobil „veľkú slávu“. Slovenskému zbrojnému priemyslu tieto premiérove slová výraznejším spôsobom nepomohli v uvedenom, ale ani v neskoršom období. Na prelome rokov 1990 a 1991 vznikli prvé spoločné slovensko-ruské podniky s účasťou slovenských zbrojárskeho podnikov (ZTS Martin, ZTS Dubnica, PPS Detva a pod.), avšak na výkone slovenského zbrojárskeho priemyslu sa to príliš pozitívne neprejavilo, skôr naopak.²¹ Tieto spoločné podniky neboli schopné zaviesť výrobu novej, respektíve modernizovanej techniky, ktorá by mohla podstatne oživiť slovenskú výrobu a export v uvedenom období.

„Nový výzbroj môžeme získavať iba v rámci deblokácie ruského dlhu.“

J. Sítek

Spojovací článok medzi ekonomickými a politickými prvkami v slovensko-ruských bilaterálnych vzťahoch je potrebné hľadať v oblasti vojenskej spolupráce. Názornejšie tento vzťah už ani nemohol byť ilustrovaný než práve v tomto prípade. Dňa 26. augusta 1993 hneď po prezidentoch obidvoch krajín – Borisovi Jeľcinovi a Michalovi Kováčovi –, ktorí podpísali v Bratislave tzv. veľkú politickú zmluvu, respektíve Zmluvu o priateľských vzťahoch a spolupráci, zasadli za slávnostný podpisovací stôl ministri obrany obidvoch krajín – Pavel Gračov a Imrich Andrejčák –, aby podpísali Zmluvu o vojenskej spolupráci. Táto vojenská zmluva bezprostredne nadväzovala na článok 7 veľkej zmluvy, ktorý bol prezidentom B. Jeľcinom na tlačovej konferencii, nasledujúcej bezprostredne po podpise obidvoch zmlúv, označený „*snáď za najdôležitejší*“.²²

Ruská strana tak ústami svojho najvyššieho predstaviteľa dala jednoznačne najavo, čo považuje za prioritné vo vzájomných bilaterálnych vzťahoch. Slovenská strana nebola schopná, respektíve ani sa nepokúsila uviesť veci na správnu mieru a obhájiť vlastné toľko proklamované videnie priority hospodárskej spolupráce so strategickým východným partnerom. Slovenská diplomacia nevidela, respektíve nechcela vidieť celý komplex bezpečnostných aspektov, ktorý vyplynul z takejto interpretácie bilaterálnej zmluvy. Je paradoxne, že v prípade slovensko-maďarskej zmluvy po jej podpísaní premiérmi G. Hornom a V. Mečiarom v Paríži dňa 19. marca 1995 sa zo slovenskej strany rozpútal zápas o interpretáciu znenia tejto zmluvy, iniciátorom ktorého bola vláda samotná. V prípade určite nie menej strategickej zmluvy s RF podobný zápas rozpútaný nebol. Holý ekonomický pragmatizmus slovenskej vlády, ktorá zrejme považuje vojenskú spoluprácu za čisto ekonomickú záležitosť, „slávil úspech“ i v tomto prípade. Tento pragmatizmus spôsobuje politickú slepotu slovenskej východnej politiky a je hlavnou príčinou jej celkovej nevypočítateľnosti.

Pplk. Anton Filo, hovorca Ministerstva obrany (ďalej MO) SR, vysvetlil podstatu vojenskej zmluvy a jej výhody pre armádu SR následovne: „*Ide iba o rámcovú zmluvu na rezortnej úrovni. Slovenské letectvo získalo možnosť cvičiť na území RF. To isté sa týka i vojenských cvičení s raketami zem-zem, ktoré armáda SR má, ale nemá s nimi kde cvičiť. Rokovania ministrov potvrdili, že SR dostane v rámci splácania dlhu po bývalom ZSSR od Ruskej federácie 5 stíhačiek typu Mig-29 a náhradné diely na existujúcu vojenskú techniku v sume 180 mil. USD.*“²³ K tomu je treba iba dodať, že podobné výcvikové možnosti, hlavne čo sa týka vzdušného priestoru SR, získala i ruská armáda.

Ďalšie informácie v súvislosti s uvedenou vojenskou zmluvou sa objavili až v marci 1995, keď na Slovensko zavítal tajomník Rady bezpečnosti RF Oleg Lobov s početnou delegáciou, zloženou predovšetkým z predstaviteľov vojensko-priemyselného komplexu RF. Genmjr. Bilčík, náčelník sekcie logistiky MO SR, spoločne s genplk. Sitnovom, náčelníkom vyzbrojovania MO RF, podpísal dva dokumenty – Dohodu o spolupráci MO SR a MO RF o pláne spolupráce na rok 1995 a Závery spoločných rokovaní v oblasti vyzbrojovania a možnej budúcej spolupráce. Jedným z najdôležitejších bodov, ktorý bol obsiahnutý v oboch dokumentoch, je záväzok oboch strán poskytovať si navzájom informácie o modernizačných trendoch v oblasti vyzbrojovania.²⁴ Je iba ťažké predpokladať, že by hoci vysokí, ale napriek tomu predsa len úradníci ministerstiev obrany sami iniciovali takúto vojenskú otvorenosť a že by tento záväzok nebol obsiahnutý už v zmluve z roku 1993. Informácie o zbraňových systémoch bezpochyby a prirodzene patria do kategórie utajovaných, a preto rozhodnutie o ich bilaterálnej otvorenosti určite muselo byť prijaté na tej najvyššej politickej úrovni. V takom prípade sa však vynára veľa otázok v súvislosti s prípadnou dôveryhodnosťou armády SR vzhľadom na perspektívu politicky predpokladanej úzkej vojensko-technickej spolupráce s armádami členských krajín NATO a s potrebou modernizácie výzbroje slovenskej armády v súlade s normami Severoatlantického paktu. Alebo už v roku 1993 bola slovenská vláda presvedčená, že pre SR nie je členstvo v NATO bez tak aktuálne?

Armáda SR (ďalej ASR) sa na začiatku 90. rokov dostala pred akútny problém, ktorý pretrváva i v súčasnosti – obnovenie zbrojného parku v súlade s modernizačnými trendmi vo výzbroji, ktoré by umožnilo plnenie jej základnej úlohy – zabezpečenie obrany SR. V dôsledku Zmluvy o konvenčných zbraniach v Európe (CFE z roku 1990) bolo nevyhnutné pristúpiť k zníženiu počtu konvenčných zbraní do 13. novembra 1995 o 423 ks tankov, 547 ks BVP a OT, 485 ks delostreleckých systémov a 2 ks bojových lietadiel.²⁵ Mimo uvedených počtov získala SR v rámci CFE povolenie odpredať 168 ks tankov, 237 ks obrnených vozidiel, 259 ks delostreleckých systémov (nad 100 mm) a 29 bojových lietadiel, teda nie vyrobenej, ale starej techniky.²⁶ Pred ASR i vládou SR vyvstal problém dovozu novej techniky, spojený predovšetkým s nedostatkom financií na jej zakúpenie.

Slovenská vláda sa nechala inšpirovať príkladom Maďarska, ktoré sa rozhodlo v roku 1993 umoriť približne polovicu ruského dlhu dovozom 28 ks stíhačiek Mig-29 v hodnote

800 mil. \$, ktoré vo výzbroji AMR chýbali. Slovenská vláda obvinila MR, že tento krok naruší stabilitu v regióne, a ako odvetný krok zo svojej strany vyjadrila záujem o nákup ruských zbraní v hodnote 180 mil. \$.²⁷ Problém však spočíval v tom, že napriek deklarovaným dobrým vzťahom s RF nemala SR v predmetnom čase uzavretú dohodu s RF o podmienkach deblokácie ruského dlhu a „zvýšných“ 180 mil. \$ v dispozícii vlády SR sa jednoducho nenašlo. Uvedená dohoda bola paradoxne podpísaná až v čase koalíciej vlády premiéra J. Moravčíka dňa 24. júna 1994 v Moskve. Dohodu podpísala podpredsedníčka slovenskej vlády B. Schmögnerová a podpredseda ruskej vlády J. Jarov. Celkový vládny dlh RF voči SR bol uznaný vo výške 1,6 mld. \$,²⁸ a ako ukázali nasledujúce roky, SR sa rozhodla umoriť ruský dlh prakticky výnimočne iba dovozom ruskej špeciálnej techniky.

Prístup SR je v tomto smere jedinečný spomedzi krajín tzv. visegrádskej skupiny. Napr. spomínané Maďarsko v posledných rokoch nedovážalo výlučne iba ruskú techniku, ale i napr. techniku z Číny a zo západných krajín.²⁹ Nehovoriac už o prístupe českej strany, ktorá je ochotná umorovať ruský dlh iba minimálnym podielom vojenských dodávok z RF. Okrem toho sa začiatkom roku 1996 ministri obrany ČR a Poľska dohodli na koordinácii nákupu leteckej techniky pre svoje armády, a to vzhľadom na perspektívu členstva oboch krajín v NATO. V popredí spoločného česko-poľského záujmu je nákup americkej stíhačky F-16, švédskej stíhačky Jas-39 Gripen, prípadne francúzskej Mirage 2000.³⁰

Slovenská vláda, bohužiaľ, nevyvinula zatiaľ žiadnu koncepčnú aktivitu, ktorá by minimalizovala strategickú závislosť SR na dodávkach energetických surovín a zbraňových systémov z jednej jedinej krajiny – z Ruskej federácie. J. Sitek, minister obrany SR, v decembri 1995 konštatoval, že „novú výzbroj môžeme ziskávať iba v rámci deblokácie ruského dlhu“.³¹ Pritom sa zabúda, že ruský dlh voči SR nie je „nekonečný“ a že ak nákupy ruského špeciálu budú pokračovať rovnakým tempom ako v rokoch 1995–1996, o niekoľko rokov si SR nebude môcť dovoliť doviesť už vôbec žiadnu špeciálnu techniku. Nie je jasné, ako chce vláda SR vytvoriť zdroje pre zabezpečenie modernej zbrojnej vybavenosti ASR, tým skôr, ak svojou politikou znemožnila pre SR získanie plného členstva v NATO v roku 1999. Nečlenstvo SR v NATO bude jednoducho vyžadovať oveľa väčšie investície do ozbrojených síl a ich vybavenia, než v opačnom prípade. A ruský dlh sa v uvedenom období – krátko po roku 1999 – podľa všetkého úspešne umorí. Takže koľko a akej špeciálnej techniky bolo v uvedenom období dovezené z Ruskej federácie?

Ako sme už spomínali, prvé zmluvné kroky v tomto smere (už v podmienkach nezávislosti) podniklo Slovensko 26. augusta 1993, keď bola v Bratislave podpísaná nielen tzv. veľká politická zmluva medzi RF a SR, ale i Zmluva o vojenskej spolupráci medzi MO SR a RF. Rokovania ministrov obrany potvrdili už dávnejšie dohodnutú sumu 180 mil. \$ v rámci splácania ruského dlhu, za ktorú malo Slovensko do konca roku 1993 dostať 5 ks stíhačiek Mig-29 a náhradné diely na existujúcu vojenskú techniku.³² Problém však – ako sme už rovnako uviedli – spočíval v tom, že nebola podpísaná dohoda o spôsobe splácania ruského dlhu, ktorá by túto dodávku umožnila. Ďalšia informácia o splácaní ruského dlhu špeciálnou technikou sa objavila až počas návštevy ruskej delegácie v SR na čele s tajomníkom Rady bezpečnosti RF O. Lobovom v marci 1995. J. Sitek, minister obrany SR, nechcel v danom čase konkretizovať, o akú techniku pôjde, pretože je to vraj „vojenské tajomstvo“.³³ Genmjr. Leopold Bilčík, náčelník sekcie logistiky MO SR, poskytol tlačí informáciu, že boli dohodnuté dodávky náhradných dielov, niektorých špeciálnych druhov mazív a pohonných hmôt za 8,5 mil. \$, ktoré by sa mali uskutočniť do konca roka 1995.³⁴ V júli 1995 MO SR oznámilo, že je dohodnutá dodávka 5 ks stíhačiek Mig-29 aj s potrebnými náhradnými súčiastkami, dodávky výkonnej kontrolno-meracej techniky a ďalšie súčiastky na rôzne druhy výzbroje.³⁵ Koncom augusta 1995 sa objavila informácia, že si SR počas leteckej výstavy v ruskom Žukovsku objednala 18 ks dopravných lietadiel JAK-142 (!).³⁶ Koncom roku 1995 zverejnil J. Sitek informáciu, ktorú zrejme ešte v marci 1995 považoval za vojenské tajomstvo: „V decembri sme dostali 6 ks Mig-29, priletia ešte 2 ks. Možno z Ruska dostaneme aj protiletadlový systém S-300.“³⁷

Pre rok 1996 vláda SR zmenila pravidlá deblokácie ruského dlhu. Rozdiel spočíval v tom, že dovážať sa už nemala iba výlučne vojenská technika, ale i ďalší špeciál, využiteľný pre civilné účely. Vo februári 1996 S. Háber, hovorca Ministerstva dopravy, informoval, že by v roku 1996 malo byť v rámci splácania ruského dlhu dovezených 5 ks dopravných lietadiel, pričom dva z nich majú pripadnúť Ministerstvu vnútra a tri sa majú stať súčasťou majetku postupne budovaného slovenského národného leteckého dopravcu.³⁸ V novembri 1996 sa uskutočnili krátko po sebe nasledujúce návštevy ministra vnútra SR G. Krajčího a ministra obrany SR J. Siteka v Moskve. Minister vnútra informoval o rozhodnutí vlády SR predisponovať časť deblokácie ruského dlhu na MV SR pre rok 1997. V Moskve rokoval s A. Kulikovom, ruským ministrom vnútra, o dodávkach vybraných typov ruskej špeciálnej techniky, pričom hlavný záujem prejavil o strelné zbrane a o prostriedky aktívnej osobnej ochrany.³⁹

Počas svojej návštevy v Moskve o niekoľko dní neskôr informoval J. Sitek, že by z aktuálnej deblokácie ruského dlhu vo výške 200 mil. \$ mala pripadnúť pre ASR čiastka 186 mil. \$. V Moskve prejavil záujem najmä o protiletadlové rakety krátkeho doletu, protitankové systémy, muníciu, prístroje nočného videnia a spojovaciu techniku. Spolu s V. Móricom, generálnym riaditeľom Armex, a. s., sa stretli s predstaviteľmi firmy Progres, s ktorými rokovali o možnom nákupe 6 ks supermoderných vrtuľníkov KA-50 (tzv. čierne žraloky).⁴⁰ Dňa 10. decembra 1996 ruský denník Izvestija informoval o dodávke 6 ks vrtuľníkov KA-50 pre ASR v hodnote 186 mil. \$ ako o hotovej veci, dohodnutej medzi ruskou spoločnosťou Rosvooruženije a slovenským Armexom. ASR mala byť prvou zahraničnou armádou, ktorá by mala vo výzbroji tieto vrtuľníky. Zároveň Izvestija konštatovali, že podobné kontrakty umožnia aspoň čiastočný návrat ruských výrobcov špeciálu na trhy bývalej RVHP. Po tejto transakcii by zostávajúca výška ruského dlhu voči SR mala predstavovať 800 mil. \$.⁴¹ „Nemenovaný predstaviteľ“ výrobcu KA-50 ruskej leteckej spoločnosti Progress, ktorá viedla rokovanie so spoločnosťou Rosvooruženije, monopolným vývozcom ruského špeciálu, neskôr upresnil, že by zmluva o predaji vrtuľníkov Slovensku mala byť podpísaná do konca marca 1997 a že cena jedného vrtuľníka je asi 12 mil. \$.⁴² Ak zoberieme do úvahy túto cenu, potom by hodnota celej dodávky mala predstavovať 72 mil. \$.

Vo februári 1997 S. Kozlík, podpredseda slovenskej vlády, uviedol, že aktuálne slovenské pohľadávky voči Rusku predstavujú 1,2 mld. \$.⁴³ Inými slovami, v priebehu dvoch rokov dokázalo Slovensko na základe dodávok a dohôd o dodávkach špeciálnej techniky umoriť štvrtinu vládneho ruského dlhu, ktorý pri podpise dohody o spôsobe jeho splácania predstavoval 1,6 mld. \$. Dodávky zbraní a kontrakty o budúcich dodávkach zbraní a špeciálnej techniky z RF sa za tri roky (1995–1997) svojou hodnotou vyrovnali sume približne 400 mil. \$, čo zodpovedá presne polovici sumy, za ktorú Maďarsko ešte v roku 1993 doviezlo 28 ks stíhačiek Mig-29. Pritom priemerná cena 1 ks stíhačky Mig-29 sa na svetových trhoch pohybuje okolo 25 mil. \$.⁴⁴ Ak k tomu prirátame náhradné diely a ďalšie vybavenie približne za 3–4 mil. \$ na 1 ks, vychádza cena približne cez 28 mil. \$. Podľa všetkého SR doviezla najviac 8 ks stíhačiek Mig-29.⁴⁵ A ako sa vyjadril S. Kozlík, podpredseda vlády, za vraj nižšie ceny, než ich doviezlo Maďarsko v roku 1993, o čo sa zaslúžila súkromná rusko-slovenská Devín banka, a. s., so sídlom v Bratislave ako sprostredkovateľ transakcie. Tá vraj na 1 ks Mig-29 ušetrila 3,35 mil. \$. Ako odmenu za tento úspešný „takmer rusko-ruský obchod“ pre SR na účet vládneho dlhu RF voči Slovensku dostala Devín banka od slovenskej vlády províziu vo výške 296 mil. Sk.⁴⁶

Ak SR doviezla 8 ks Mig-29 v hodnote približne 224 mil. \$ a dodávka 6 ks vrtuľníkov KA-50 by mala stáť 72 mil. \$, čiže spolu 296 mil. \$, zostáva otázkou, čo stálo ešte zvyšných viac než 100 mil. \$? Je neuveriteľné, aby za uvedenú sumu SR doviezla náhradné diely, respektíve iný servisný materiál na prevádzku špeciálnej techniky ASR. Je potrebné do tejto sumy zaradiť dopravné lietadlá JAK-142, objednané na výstave v Žukovsku v auguste 1995, prípadne protiletadlový raketový systém S-300?

„Dnes Devín banka reprezentuje skutočné prepojenie medzi Mečiarovou vládou a určitými skupinami v Moskve.“

I. Cibula

Výlučný rusko-slovenský zbraňový a „špeciálny“ biznis, sprostredkovaný rusko-slovenskou súkromnou bankou, skrýva niektoré nezodpovedané otázky, podobne ako je to i v prípade výlučného rusko-slovenského biznisu s ropou a s plynom. Medzi inými je to i otázka: Ako je možné, že ruský *vládny* dlh deblokuje súkromná rusko-slovenská firma, ktorá má mať podiel a profitovať z užívania majetku národného leteckého dopravcu SR, letecký park ktorého bude dovezený na účet vládneho dlhu?

S. Kozlík, podpredseda slovenskej vlády, navštívil vo februári 1997 Moskvu s cieľom pripraviť návštevu ruského premiéra V. Černomyrdina v Bratislave v apríli 1997. Na záver svojich rokovaní v Moskve poskytol informáciu, že aktuálne slovenské pohľadávky voči Rusku predstavujú 1,2 mld. \$ a že sa ruská strana zaviazala, počnúc týmto rokom, ročne splácať dodávkami tovaru 160 mil. \$.⁴⁷ Nádeje ministra obrany Siteka, že z aktuálnej deblokácie 200 mil. \$ pripadne v roku 1997 pre armádu 186 mil. \$, sa ukázali ako neopodstatnené. Znížila sa totiž nielen výška sumy, ktorú Rusko bolo ochotné ročne splácať, ale – predovšetkým – prednosť pred potrebami armády dostal súkromný „rusko-slovenský“ biznis.

Dňa 14. januára 1997 vláda SR rozhodla o zriadení národného leteckého prepravcu Slovenské aerolinie, a. s. (ďalej SA), ktorý by mal začať prevádzku na konci roku 1997. Podľa informácií, ktoré poskytol vtedajší minister dopravy A. Rezeš, SA by mali mať ku koncu roka 1997 v dispozícii šesť ruských lietadiel, ktoré budú dovezené v rámci splácania ruského dlhu.⁴⁸ Bližšie informácie o plánoch rozvoja SA a dovoze lietadiel poskytol JUDr. Viliam Veteška, prezident spoločnosti. Pôjde o štyri lietadlá typu TU 154 M, o dve lietadlá typu IL 86 a IL 96 a v ďalšej fáze o lietadlá typu TU 334 a IL 114. Prvé medzinárodné linky, na ktorých začnú SA prepravu, budú: Bratislava – Moskva, Bratislava – Košice – Moskva, Poprad – Moskva. V roku 1998 by sa mala začať prevádzka domácich liniek Bratislava – Košice, Bratislava – Poprad, Bratislava – Sliač a mali by byť uvedené do prevádzky i linky do Prahy: Bratislava – Praha, Košice – Praha.⁴⁹ V júni 1997 SA, ktoré ešte nevlastnili ani jedno lietadlo (!), už podpísali dohodu o budúcej spolupráci s ruským Aeroflotom.⁵⁰ Z uvedených zámerov jednoznačne vyplýva, že sa v rokoch 1997–1998 ruský dlh bude deblokovat' predovšetkým v prospech SA, nie armády.

Najväčším akcionárom SA s podielom 33,5 % akcií je dcérska spoločnosť Devín banky (hlavného deblokátora ruského dlhu) Devín Group, s. r. o. Druhým v poradí bude Wili, a. s., tj. spoločnosť, ktorá podniká v oblasti cestovného ruchu a slúži predovšetkým ruským turistom, a to s podielom 28,9 %. V obidvoch spoločnostiach je zastúpený ruský kapitál. Čisto ruským akcionárom SA bude OKB Jakovlev s podielom 3,2 %. Na bližšie neidentifikované „silné ekonomické subjekty Slovenska“ (nie je jasné, o aké spoločnosti ide, ani aký je ich počet) pripadne 34,2 % akcií SA.⁵¹ Inými slovami, slovenský paradox deblokácií ruského vládneho dlhu voči SR spočíva v tom, že ich v podstate deblokuje „ruská vláda ruským podnikateľským subjektom“ v Slovenskej republike.

Devín banka bola pôvodne založená v roku 1992 odborovými zväzmi a Slovenským zväzom výrobných družstiev. V priebehu rokov 1992–1993 sa dostala do veľkých hospodárskych problémov, ktoré ohrozili jej samotnú existenciu. Na pomoc prišiel ruský kapitál. V roku 1993 vstúpila do banky spoločnosť VTF Moskva a v roku 1994 MFK Moskva. Ďalším akcionárom sa stala spoločnosť APIS so sídlom v Horných Rakovciach (okres Turčianske Teplice) s účasťou ruského kapitálu. V roku 1993 v riadiacich orgánoch banky figuroval iba jeden ruský občan, D. A. Paňuškin. V roku 1994 sa už predsedom predstavenstva stal S. G. Gorodkov, predstaviteľ VTF Energija, pričom APIS, VTF a MFK už vlastnili 52,7 % akcií banky. Novým riaditeľom banky sa stal K. Martinka, ktorý dokázal presvedčiť tretiu Mečiarovu vládu po voľbách v roku 1994, aby deblokovala ruský dlh v rokoch 1996–1998 prostredníctvom Devín banky. Je zaujímavé, že sa dovezené Mig-29

objavili ako dovozná položka v colnej štatistike už v januári 1996 (za čo Devín banka zinkasovala províziu od vlády za deblokáciu), avšak ruské lietadlá ešte ani v polovici roku neprekročili slovenské štátne hranice.⁵² Rovnako pozoruhodná je i skutočnosť, že vládna provízia Devín banke vo výške takmer 300 mil. Sk za dovoz Mig-29 v roku 1996 bola uhradená už v prvom polroku, avšak Devín banka k 30. júnu 1996 vykázala zisk iba 11 mil. Sk.⁵³ Inými slovami, spôsob deblokácie ruského vládneho dlhu skrýva veľa „komerčných“ otáznikov s jednoznačným politickým podtónom.

Svoj názor na „politické pozadie“ a pôsobenie Devín banky v SR i na jej vzťahy s vládou SR vyslovil Igor Cibula, poradca pre brannú a bezpečnostnú politiku Demokratickej únie a bývalý šéf slovenskej rozviedky za Moravčíkovej vlády: „Devín banka nie je obyčajná banková inštitúcia, cez túto banku sa uplatňuje u nás ruský vplyv. Chcel by som zdôrazniť, že táto banka má úzke prepojenie priamo na predsedu vlády V. Mečiara, a to nielen prepojením cez pani Martinkovú, ktorá si sadla na stoličku pani Nagyovej.⁵⁴ Pán Mečiar má kontakty s predsedom správnej rady tejto banky, pánom Gorodkovom. Pán Mečiar intervenoval v záležitosti tejto banky u ruského veľvyslanca, pána Zotova. Dovolím si konštatovať, že Devín banka je svojim spôsobom trojský kôň ruských záujmov na Slovensku.“⁵⁵ Pri inej príležitosti I. Cibula uviedol, že „premiér Mečiar bol od začiatku osobne informovaný a angažovaný pri vstupe ruských akcionárov do Devín banky. Dnes už je to prepojenie také, že vďaka Mečiarovej úlohe v pozadí došlo k zmenám na ministerstve financií. Obeťou sporu, kto bude deblokovať, sa stal vtedajší štátny tajomník ministerstva financií Rudolf Autner, ktorý nesúhlasil s realizáciou deblokácií cez Devín banku... Zaujímavé je aj to, že na miesto pána Autnera prišla námestníčka z Devín banky Tatiana Šilhanová, ktorá sa stala štátnou tajomničkou ministerstva financií.“⁵⁶ Zostáva iba dodať, že uvedené fakty a súvislosti neboli dôveryhodne vyvrátené zo strany tých, ktorých sa bezprostredne týkajú, vrátane slovenského premiéra.

Deblokácia ruského dlhu v prospech ASR má ešte ďalšieho neznámeho „komerčného“ rusko-slovenského menovateľa, ktorým je malá súkromná spoločnosť Katrim Stella, s. r. o., so sídlom v Brusne (obec pri Banskej Bystrici). V apríli 1997 uskutočnil J. Čarnogurský, poslanec za KDĽ, poslanecký prieskum vo vojenskej leteckej posádke v Sliači. Jeho zistenia postavili ďalší otáznik nad spôsobom deblokácií ruského dlhu prostredníctvom dodávok špeciálnej techniky pre ASR. Spomedzi jeho zistení vyberáme: „O nákupe nových zbraňových systémov pre ASR nerozhoduje minister obrany, ale vláda. Vláda zverila túto úlohu štátnemu tajomníkovi MO Jozefovi Gajdošovi. Ten následne urobil z Katrim Stella, s. r. o., Brusno, ktorej základný kapitál je 100 000 Sk, hlavného dodávateľa ASR. Finančné operácie pri deblokáciách ruského dlhu prechádzajú cez Devín banku, avšak ich realizáciu zabezpečuje Katrim Stella, s. r. o.... Po prúde poslednej dodávky 8 ks Mig-29 slovenskí leteckí technici zistili, že jednotlivé dôležité agregáty lietadiel, ako napr. hydraulika, motory, mazanie a pod., neboli nové, ale premontované z iných lietadiel... Stroje majú vysokú poruchovosť a zo slovenských Mig-29 je schopných prevádzky menej ako tretina... Katrim Stella uzavrela také nevýhodné zmluvy, že slovenské letectvo nie je schopné zabezpečiť na Migy nové náhradné diely... Ruský výrobca montuje do lietadiel východnú alebo západnú frekvenčnú normu podľa želania zákazníka. Katrim Stella objednala do Migov východnú normu, ktorú teraz letectvo musí prebudovávať na západnú. Výmena elektronického zariadenia na jednom Mig-29 stojí 2 mil. amerických dolárov... Odvahu a chľabokrvnosť prejavil major Smrek v lete minulého roku, keď jeho Mig-29 počas letu signalizoval poruchu. Bol to Mig práve z poslednej dodávky. Major Smrek pristal na letisku s nasadením vlastného života. Technická príčina poruchy lietadla dodnes nie je zistená.“⁵⁷ „Prevádzka Migov-29 je tak drahá, že nezostáva na modernizáciu Mig-21 a Mig-23, ani na modernizáciu výzbroje pozemného vojska... Ďalší námet deblokačnej lobby predstavujú ruské vrtulníky KA-50. Majú vysokú manévrovaciu schopnosť, ale posádku iba jedného muža, ktorý je aj pilotom aj strelcom. Taký vrtulník si môže dovoliť na špecializované úlohy veľká armáda, ale nie armáda malého štátu, ktorá potrebuje univerzálnejšie vrtulníky.“⁵⁸

„Nejasné obchodné praktiky“, ktoré sprevádzajú deblokáciu ruského dlhu voči SR dovozom špeciálu, nepriamo potvrdil i genplk. Jozef Tuchyňa, náčelník gen. štábu ASR, ktorý v máji 1997 navštívil Moskvu a viedol rokovania s gen. Viktorom Samsonovom, náčelníkom gen. štábu ARF. Po ukončení rozhovorov sa vyjadril nasledovne: „Či nás prijímú alebo neprijímú do NATO vzhľadom na skutočnosť, že vlastnime ruské zbraňové systémy, istá miera spolupráce vo vojenskej oblasti bude pretrvávať. S partnermi sme sa dohodli na tom, že ak má byť obojstranne efektívna, musíme znížiť počet obchodných medzičlánkov, ktoré ju zbytočne predražujú“⁵⁹ (sic!). Podľa jeho názoru sa zatiaľ nezakúpili ruské vrtuľníky KA-50 a asi ani nezakúpia. Podľa ďalších informácií je pochybné i zakúpenie protivzdušného systému S-300, ktorý je vzhľadom na členitosť slovenského územia nevhodný.⁶⁰ Inými slovami, zdá sa, že pri dovoze ruskej techniky vláda SR viac uprednostňuje záujmy rusko-slovenskej deblokátorskej lobby, než skutočné potreby ASR i mienku vojenských odborníkov. Bohužiaľ, odstránenie *obchodných medzičlánkov* pri deblokácii ruského dlhu nie je v kompetencii šéfov generálnych štábov, ale vlád oboch krajín. V rusko-slovenskom špeciálnom biznise zlyhala slovenská vláda, nie armáda, rovnako ako pri integrácii SR do NATO to nebola ASR, kto zlyhal.⁶¹

Skutočnosť, že súčasná slovenská vláda je naviazaná „iba“ na určité kruhy v Moskve, blízke s tzv. Černomyrdinovým krídlom ruskej vlády, nie je žiadna novinka. Potvrdzuje to i celkom neočakávaná júlová návšteva (1997) podpredsedu slovenskej vlády S. Kozlíka v Moskve, už druhá v tomto roku. Inými slovami, v marci došlo k zásadným kádrovým posunom v ruskej vláde a k ohrozeniu mocenského postavenia V. Černomyrdina, ktorému prezident Jelčín nanominoval dvoch mladých prvých vicepremiérov – A. Čubajsa a B. Nemcova. Vzhľadom na to, že prakticky celá súčasná agenda slovensko-ruských vzťahov bola zmanažovaná premiérom Mečiarom a Černomyrdinom, slovenskú stranu celkom prirodzene „mohli pochytiť“ obavy, že niektoré už rozbehnuté veci (vrátane deblokácií) môžu byť ohrozené. A tak napriek tomu, že V. Černomyrdin bol len v apríli v Bratislave, S. Kozlík už začiatkom júla znova smeroval do Moskvy. Prvýkrát rokoval s ruským prvým vicepremiérom A. Čubajsom a so svojim ruským náprotivkom v medzivládnej komisii V. Babičevom. Po ukončení návštevy takmer s úľavou prehlásil: „Dostali sme politickú garanciu, že Rusko dlh 160 mil. \$ voči SR v roku 1997 vyrovná.“⁶² Po tejto správe zrejme najviac „odľahlo“ ruským i slovenským záujemcom o deblokácie „v a okolo“ Devín banky.

„My dnes vôbec nevieme, či ešte nejakú zbraň sme schopní vyrobiť.“

J. Tóth

Prezident Boris Jelčín po podpísaní veľkej slovensko-ruskej zmluvy 26. augusta 1993 označil za „snáď najdôležitejší článok zmluvy“⁶³ článok 7, pojednávajúci o vojenskej spolupráci medzi SR a RF. Zároveň dodal: „Slovenská republika bude ťažko samostatne riešiť otázky spojené s výrobou vojenskej techniky a Rusko môže pomôcť.“⁶⁴ O niekoľko dní po podpise zmluvy mu sekundoval i jeho splnomocnený predstaviteľ v Bratislave, ruský veľvyslanec S. Jastržemskij: „O tom, že slovenská strana prejavila v tomto smere záujem, vieme. Ak sa na nás obráti, odpovieme kladne. Ved' načo vymýšľať bicykel, keď je už vymyslený.“⁶⁵ Tieto slová mohli nezásväteným pripadať rovnako revolučne a „objavne“ v auguste 1993, ako i slová premiéra Mečiara po jeho návrate z Moskvy v marci 1991. Napriek tomu, že sa slovenská vláda „obrátila v tejto veci“ už niekoľko rokov pred podpisom základnej zmluvy a zrejme i vtedy počula „kladnú odpoveď“, nič podstatné sa vo vzájomnej vojensko-priemyselnej kooperácii prinajmenšom v nasledujúcich rokoch neudialo. Rusko sa jednoducho nemohlo ponáhľať pomôcť slovenskému partnerovi oživiť jeho zbrojnú výrobu, pretože mu na to chýbali finančné prostriedky a možno i „obchodno-politická vôľa“, a to nielen v roku 1993.

Konkrétnejšie obrysy nadobudla bilaterálna vojensko-priemyselná spolupráca až v roku 1995 (!) po spomínanej marcovej návšteve veľkej vojensko-priemyselnej delegácie na čele s Olegom Lobovom, tajomníkom Rady bezpečnosti RF, na Slovensku. Hlavným predme-

tom rokovaní, ktoré absolvoval O. Lobov a členovia jeho delegácie na vládnej i podnikovej úrovni, bola *spolupráca vo vojenskom priemysle*. Okrem iného bolo dohodnuté vytvorenie rusko-slovenského holdingu na výrobu leteckých motorov RD-35 pre ruské lietadlá JAK 130 v Považskej Bystrici⁶⁶ a spoločného rusko-slovenského podniku na opravu leteckej techniky v Trenčíne. Rokovalo sa i o možnostiach rozšírenia vedeckej spolupráce v rámci obranného priemyslu.⁶⁷ Výsledky návštevy ruskej delegácie zhrnul J. Ducký, minister hospodárstva SR: „*Pokúsili sme sa ruským partnerom ukázať možnosti, ktoré dnes navštívené podniky ešte majú. V prípade, že by došlo k dohode, mohli by sme uvažovať o spoločnej výrobe niektorých špeciálnych výrobkov.*“⁶⁸

V júli 1995 ing. Július Tóth, splnomocnenec slovenskej vlády pre reštrukturalizáciu strojárkej výroby, informoval o vzniku štátnej holdingovej akciovej spoločnosti, koordinujúcej špeciálnu výrobu v SR. V čase, keď slovenská húfnica Zuzana „žala úspechy“ na svetových vojenských výstavách, sa budúci prezident budúcej a. s. DMD Holding „skromne“ vyjadril: „*My dnes vôbec nevieme, či ešte nejakú zbraň sme schopní vyrobiť.*“⁶⁹ Bolo paradoxné, že napriek existencii požiadavky ASR už minimálne z roku 1994 (!) o zaradení húfnice Zuzana (ZŤS Dubnica), prvej slovenskej zbrane, splňajúcej špičkové medzinárodné kritéria (vrátane noriem NATO), do výzbroje ASR,⁷⁰ vláda SR veľmi dlho neurobila nič pre to, aby sa tak skutočne i stalo. Zaradenie do regulárnej výzbroje armády je podmienkou exportu akejkoľvek zbrane na zahraničné trhy.⁷¹ Ako informoval J. Sitek koncom roku 1996, sériová výroba húfnice Zuzana by sa mala začať v roku 1997.⁷² Dňa 26. marca 1997 sa tak – konečne, po viac než troch rokoch (!) – i stalo. Do konca roku 1997 mali v ZŤS Dubnica vyrobiť 8 ks húfnice Zuzana pre potreby ASR. V roku 1998 by ich mali podľa potreby zahraničného trhu vyrobiť 20–40 ks.⁷³

Medzi ďalšie nové, respektíve modernizované slovenské zbrojárské výrobky schopné konkurencie na svetových trhoch patria modernizované tanky T-72 M1A a T-72 M2 (ZŤS Martin) a odminovací stroj Belarty (Cestná a stavebné mechanizmy Tisovec). Pritom je paradoxné, že sa na modernizácii tanku T-72 podieľala francúzska firma SFIM⁷⁴ a odminovací stroj Belarty bol vyvinutý pod záštitou Svetovej banky a OSN. Rovnako je paradoxné, že na zaradenie týchto novinek do výzbroje ASR, čo by umožnilo ich okamžitý export, slovenská vláda nenachádza včas a operatívne prostriedky.⁷⁵ Na druhej strane bola a je plne rozhodnutá pokračovať v ďalšom rozvoji spolupráce vo vojensko-priemyselnej oblasti s ruskou stranou ako s dominantným partnerom, a to napriek tomu, že táto spolupráca nepriniesla a neprináša citeľný efekt pre slovenský zbrojársky priemysel a pre jeho exportný potenciál.

Slovenská vláda tak po presondovaní možností oživenia vojenského priemyslu v spolupráci s Ruskom po marcovej návšteve O. Lobova v roku 1995 konečne – po takmer štyroch rokoch zvažovania (!) – pristúpila k rozhodným krokom. V septembri 1995 schválila vznik štátnej akciovej spoločnosti DMD Holding, a. s., ktorá združila 26 slovenských akciových spoločností s účasťou Fondu národného majetku a štátnych podnikov (po ich transformácii na akciové spoločnosti) v pôsobnosti Ministerstva hospodárstva a Ministerstva obrany. Hodnota základného vloženého kapitálu do DMD Holding, a. s., predstavuje viac než 4,5 mld. Sk. Zriadenie DMD Holdingu, a. s., má umožniť lepšiu koordináciu a efektívnejšie využitie kapacít špecializovanej výroby, koncentráciu na získavanie veľkých projektov doma, ale najmä v zahraničí, ako aj sústrediť výskum a vývoj. DMD Holding, a. s., zahájil svoju činnosť 1. októbra 1995⁷⁶ na čele s Júliusom Tóthom, exministrom financií druhej Mečiarovej vlády, ktorý samozrejme nemohol chýbať v zostave vládnej delegácie SR, vedenej V. Mečiarom, na rokovaníach v Moskve koncom toho istého mesiaca. Až koncom roku 1995 dostala antikonverzná politika obhájcov „slovenských špecifik“ v podmienkach federácie z rokov 1990–1991 konkrétnejšiu a systematickejšiu podobu.

To, čo bolo dohodnuté v marci 1995, sa stalo neskôr skutočnosťou. Povážske strojárne vyrábajú letecké motory RD-35 pre lietadlá JAK-130, Letecké opravovne Trenčín opravujú i ruskú leteckú techniku a montujú do stíhačiek Mig-29 nový navigačný systém. O ruskej

účasti na modernizácii T-72 sa koncom roku 1996 ešte stále iba rokovalo⁷⁷ napriek tomu, že T-72 modernizovaný v spolupráci s francúzskou firmou by mal už v marci 1997 absolvovať vojenské skúšky.⁷⁸ Rovnako v štádiu rokovani v tom istom období bola i ruská účasť na modernizácii bojového vozidla pechoty BVP2.⁷⁹

Inými slovami, napriek mnohým rečiam a dohodám ani jeden slovensko-ruský spoločný podnik nevyrobil na území SR (minimálne od podpísania tzv. veľkej politickej zmluvy i Zmluvy o vojenskej spolupráci v auguste 1993 až do polovice roku 1997) žiadny principiálne nový špeciálny výrobok, ktorý by znamenal oživenie slovenského zbrojárskeho priemyslu a zvýšenie jeho exportu na zahraničné trhy. Naopak slovenské špeciálne výrobky (Zuzana), respektíve výrobky, ktoré vznikli v kooperácii s neruskými partnermi (Belarty, modernizovaný T-72) mali, respektíve majú problémy so zaradením do výzbroje ASR, čím by nepochybne prispeli k jej lepšej zbrojnej vybavenosti, a zároveň majú problémy stať sa predmetom zahraničného obchodu. Jednoducho vláda nebola schopná dlho vyčleniť približne 3 mil. \$ na nákup Zuzany pre ASR, hoci napr. Devín banke dala za dovoz „lietajúcich rakiet“ z Ruska „masťnú“ províziu vo výške takmer 10 mil. \$. Pritom tieto problémy sú čisto „domáceho slovenského charakteru, respektíve mali by byť“.

Vzhľadom na uvedené „nulové výsledky“ spolupráce s Ruskom – z pohľadu oživenia slovenského zbrojného priemyslu – celkom prekvapivo zaznela informácia, že počas návštevy ruského premiéra V. Černomyrdina v apríli 1997 v Bratislave bola medzi deviatimi novými slovensko-ruskými dohodami podpísaná i Dohoda o vojensko-technickej spolupráci a nadväzná Dohoda o ochrane utajovaných skutočností. O obidvoch dohodách sa na verejnosti objavili iba veľmi kusé a všeobecné informácie.

Podľa denníka Sme v súlade s článkom 6 Dohody o vojensko-technickej spolupráci „žiadna zo zmluvných strán nebude bez písomného súhlasu druhej zmluvnej strany predávať alebo odovzdávať tretím krajinám výzbroj, vojenskú techniku, technickú dokumentáciu na ich výrobu, informácie a materiály, získané alebo nadobudnuté v dôsledku dvojstrannej vojensko-technickej spolupráce. Podľa dohody sa vojenská spolupráca bude týkať vzájomných dodávok výzbroje, vojenskej techniky a iného špeciálneho materiálu, spoločného uskutočňovania vedecko-výskumných a konštruktérskych prác v oblasti špeciálneho materiálu a modernizácie predtým vyvinutých systémov konvenčnej výzbroje. Obe zmluvné strany sa v dohode zaviazali podporovať nielen organizáciu spoločnej výroby nových systémov konvenčnej výzbroje, ale aj poskytovanie licencií na výrobu výzbroje a vojenskej techniky, poskytovanie technickej pomoci pri vytváraní objektov vojenského charakteru a výmenu technických skúseností a informácií, vrátane špičkovej technológie v oblasti vývoja, výroby a skúšok výzbroje a vojenskej techniky. Dohoda je platná 5 rokov a ak ani jedna zo zmluvných strán 6 mesiacov pred jej ukončením neoznámí svoj zámer ukončiť jej platnosť, automaticky sa predlžuje o ďalších 5 rokov.“⁸⁰ Dohoda o ochrane utajovaných skutočností v článku 5 stanovuje, že „pri strate alebo prezradení utajovanej skutočnosti zmluvné strany bezodkladne vykonajú vzájomné konzultácie, organizujú vyšetrovanie a navzájom sa informujú o jeho výsledkoch najneskôr do 90 dní odo dňa zistenia straty alebo prezradenia utajovanej skutočnosti“.⁸¹

Súvislosti – videné ruskými očami – okolo podpísania oboch dohôd naznačil S. Zotov, ruský veľvyslanec v SR: „Ruská strana je pripravená deliť sa so slovenskými podnikmi o určitú vojenskú technológiu... Zatiaľ tomu nič nebráni, no je zrejme, že v prípade vstupu SR do NATO sa takáto vojensko-technická spolupráca stane problematickou.“⁸² Ruská strana celkom nedvojzmyselne interpretovala podpisy aprílových „vojenských“ dohôd so SR. Pochopiť ruské záujmy v nadväzovaní vojensko-priemyselnej spolupráce s krajinami strednej a východnej Európy je možné. Veľmi ťažké je však pochopiť slovenskú stranu (ktorá deklarovala záujem vstúpiť do NATO), že pristúpila k podpísaniu týchto dohôd s RF práve (!) necelé dva mesiace pred júlovým madridským summitom NATO. Nehovoriac už o tom, že stále nie je jasné, kvôli akej „spoločnej špeciálnej výrobe“ (respektíve jej vývoju) bolo vôbec potrebné podpísať obidve uvedené zmluvy. Medzi spoločnými projektmi, na

ktorých sa pracuje a ktoré by teoreticky mohli spadať do predmetnej oblasti, podpredseda vlády S. Kozlík po svojej návšteve v Moskve v júli 1997 uviedol „*program v oblasti cyklotrónu a laserového centra*“.⁸³ Malo vôbec zmysel kvôli „cyklotrónu a laserovému centru“ (!) ohroziť – aj keby hociako minimálne – perspektívu členstva SR v NATO?

Slovensko-ruská spolupráca vo vojensko-priemyselnej oblasti (v období august 1993 až apríl 1997) iba zafixovala „starý stav“ z obdobia pred rozpadom Varšavskej zmluvy, iba s tým rozdielom, že SR bola „nútená“ (?) dovážať „za vlastné, ale inak nedobytné peniaze“ viac ruských zbraní než predtým sovietskych. Je pravda, že pocit „nutnosti“ v tomto prípade má čisto subjektívny rozmer (porovnaj s ČR). Spoločné rusko-slovenské podniky na území SR robili a robia *servis* pre špeciálne výrobky v RF a *stávajú sa prídavkom ruského vojensko-priemyselného komplexu*. To je najpodstatnejší výsledok už niekoľkoročnej slovensko-ruskej spolupráce vo vojensko-priemyselnej oblasti.

V súvislosti s podpisom nových vojenských dohôd došlo po apríli 1997 k prehĺbeniu tohto vzťahu – videné historicky – smerom späť. Budú aprílové dohody znamenať konečne i to, že sa budú na Slovensku finalizovať niektoré „spoločné rusko-slovenské“ špeciálne produkty, alebo naďalej budú slovenské podniky iba servisným a polotovarovým prídavkom ruskej finálnej špeciálnej výroby? Ak áno, načo potrebuje slovenský zbrojársky priemysel vyrábať produkciu, ktorú nebude môcť „slobodne“ predávať na zahraničné trhy, ale iba s „písomným súhlasom“ ruskej strany? Zákonite sa natíska ďalšia otázka: Komu teda vlastne vyhovuje viac súčasný obsah a charakter slovensko-ruskej vojenskej spolupráce i vojensko-priemyselného biznisu? Kto potrebuje neustále a permanentne oživovať mýtus „spásuprinášajúcej“ vojensko-priemyselnej spolupráce s Ruskom pre slovenský zbrojný priemysel, keď tento – dnes už takmer sedmiročný mýtus – nie je možné podložiť konkrétnymi výsledkami, ktoré by si vôbec zasluhovali pozornosť? A to už nehovoríme o dlhodobých bezpečnostných záujmoch štátu, ktoré nesmú, respektíve *nemali by byť nikdy* podriadené komerčným záujmom lobbistických skupín spätých s vojenským biznisom a vládnymi politickými štruktúrami.

Politické a bezpečnostné riziká vojenskej a vojensko-priemyselnej spolupráce s RF

Je úplne prirodzené, že RF sleduje obhajobu komerčných záujmov svojich domácich výrobcov zbraní. Rusko zdedilo po ZSSR viac než 80 % výrobného a vedeckého potenciálu bývalého sovietskeho vojensko-priemyselného komplexu. V súčasnosti je jeho súčasťou viac než 2 000 podnikov, vrátane 700 vedecko-výskumných a vývojových ústavov. V odvetví je zamestnaných takmer 4,5 mil. osôb. V roku 1995 však objem výroby špeciálnej produkcie predstavoval v RF iba približne 16 % výroby špeciálu v ZSSR v roku 1985.⁸⁴ Rusko napriek tomu zostáva krajinou, v ktorej na obranné účely plynú relatívne najväčšie prostriedky zo štátneho rozpočtu (25 %) a približne 7–8 % HDP (údaje sú za rok 1996; väčšie ukazovatele zaznamenáva iba USA). I v súčasnosti predstavuje pre Rusko export zbraní⁸⁵ tretí najväčší zdroj príjmov v tvrdej mene, a to po exporte surovín (hlavne ropa a plyn).

Po hlbokom prepade exportu špeciálnej produkcie koncom 90. rokov je od roku 1994 badať jeho citel'ný nárast. ZSSR bol najväčším exportérom zbraní a zbraňových systémov. Pritom najväčší export zaznamenal ZSSR v roku 1986, keď vyviezol zbrane v hodnote 28,8 mld. \$.⁸⁶ V roku 1987 vyviezol zbrane v hodnote 17,7 mld. \$, v roku 1988 za 15,1 mld. \$, avšak v roku 1990 len za 9,6 mld. \$ a nakoniec v roku 1991 to bolo už len za 3,9 mld. \$.⁸⁷ Na najnižšiu úroveň (1,1 mld. \$) klesol export zbraní z Ruska v roku 1992.⁸⁸ V roku 1994 dosiahol 1,3 mld. \$ a v roku 1995 už 3 mld. \$⁸⁹ s tým, že vykazuje ďalšiu tendenciu rastu. Oficiálne údaje o ruskom obchode so zbraňami (prínajmenšom od roku 1990) je potrebné brať s patričnou rezervou, pretože len napríklad v roku 1995 generálna prokuratúra RF zahájila trestné stíhanie niekoľkých spoločností, zaoberajúcich sa obcho-

dom so zbraňami (vrátane najväčšej – Rosvooruženije), za ilegálny predaj zbraní v hodnote 5 mld. \$ (!), čo je suma evidovaná mimo legálneho obchodu,⁹⁰ ktorá ďaleko prevyšuje jeho oficiálne hodnoty. V rokoch 1992–1995 ruská vláda musela vynaložiť veľké úsilie, aby dostala pod kontrolu najobchodovanejšie ruské komodity – ropu, plyn a zbrane.

Rusko nemohlo neprivítať možnosť splácania svojho dlhu voči krajinám strednej a východnej Európy vo forme dodávok špeciálnej techniky, respektíve samo takúto možnosť ponúklo. Spomedzi krajín visegrádskej skupiny využili túto možnosť Maďarsko a Slovensko. Na rozdiel od SR však Maďarsko dováža nielen ruskú, ale i západnú vojenskú techniku. Spolu s ČR a s Poľskom v posledných dvoch rokoch koordinujú nákupy hlavne leteckej techniky, sledujúc spoločné záujmy spoločného vstupu do NATO. SR nielenže nekoordinuje zbraňovú politiku so svojimi najbližšími susedmi, s ktorými *by ju mali* rovnako spájať deklarované spoločné zahraničnopolitické a bezpečnostné ciele, ale dováža iba výlučne ruskú techniku. V tom spočíva podstatný rozdiel, o ktorom sme sa už zmienili.

Nie je tajomstvom, že Rusku – obrazne povedané – „kole očí“ predovšetkým striktno odmietavý prístup ČR, ktorá odmieta akékoľvek dodávky novej ruskej vojenskej techniky v rámci splácania dlhu. Pritom ruský dlh voči ČR je najvyšší (na začiatku roku 1997 predstavoval 3,52 mld. \$), takže teoreticky by ČR mohla spomedzi krajín visegrádskej skupiny doviesť najväčšie množstvo ruských zbraní a mohla by sa stať pre RF najzaujímavejším partnerom v strednej a východnej Európe. „Slovenská ústretovosť“ v tomto smere je ruskou stranou využívaná i na nepriamy nátlak na ČR.

A. Kondratiev, obchodný zástupca spoločnosti Rosvooruženije, sa počas výstavy IDEE'94 v Trenčine vyjadril nasledovne: „*S nami Vám bude oveľa ľahšie nájsť spoločný jazyk než s natovcami... ČR odmieta modernizáciu armády nezápadnými zbraňovými systémami a SR môže využiť ponúknutú šancu...*“⁹¹ SR ponúknutú šancu skutočne „využila“, našla spoločný jazyk s „natovcami“ a zvolila absolútne opačný prístup než ČR, a to nielen v oblasti konverzie, ale i v oblasti dovozu zbraní.

Rusko sa však svojho záujmu o český trh nevzdáva. Začiatkom roku 1997 dostala česká strana ponuku prostredníctvom spoločnosti Rosvooruženije na „okamžitú“ modernizáciu lietadiel Mig-21, Mig-23, Su-22, Su-25 a tankov T-72, ktoré sú vo výzbroji AČR. Ministerstvo obrany ČR odmietlo ruskú ponuku s tým, že „*podobný kontrakt by ohrozil vstup ČR do NATO*“ (sic!). S. Belousov, predstaviteľ Rosvooruženija v ČR, reagoval na odmietnutie ponuky predložením ďalšej a nepochybne atraktívnejšej ponuky: „*Ponúkame supermoderné bojové vrtuľníky K-50 a lietadlá Su-39 a Su-30.*“⁹²

Slovensko by sa malo maximálne poučiť z českého know-how v obchode s Ruskom. V prípade zbraní platí to isté, čo i v prípade surovín. Stačilo, aby sa česká vláda rozhodla, počínajúc rokom 1997, znížiť podiel ruského plynu na českom trhu o 20 %, keď ruský Gazprom bol momentálne ochotný ísť hlboko pod priemernú svetovú cenu (cez 100 \$/1000 m³) zemného plynu pre ČR na úroveň 80–90 \$ a zároveň ponúkol možnosť splácať časť dodávok zemného plynu českým tovarom.⁹³ Možnosť splácania časti dodávok zemného plynu do SR vo forme exportu slovenských tovarov do RF je v prípade Slovenska z ruskej strany podmienená majetkovou účasťou Gazpromu na tranzitnom systéme SPP, š. p.⁹⁴ (sic!).

V prípade zbraní je to rovnaké. Český odmietavý prístup má za následok, že Rusko je ochotné ponúknuť v podstate to „najlepšie, čo má“, za určite nie menej výhodných podmienok. Prinajmenšom supermoderné „čierne žraloky“ nemusia byť iba vo výbave slovenskej a ruskej armády. Rusko ponúka ČR okamžitú účasť na modernizácii tanku T-72, zatiaľ čo so slovenskou stranou o tom stále iba rokuje, a to už niekoľko rokov (!). Zatiaľ čo ČR cieľavedomo diverzifikuje zdroje a trasy dodávok ropy, plynu i zbraní, čím si vytvára dobré vyjednávacie podmienky (s priamymi politickými dôsledkami) pre obchod s Ruskom, SR nediverzifikuje ani dodávky surovín, ani dodávky zbraní. Dostáva sa do strategickej závislosti, ktorá ju núti viesť s Ruskom nie normálny a vecný obchod v týchto mimoriadne „cit-

livých“ (na strategickú nezávislosť) komoditách, ale „bezalternatívny družobný obchod“, pri ktorom vôbec nie je jasné, pre koho je vlastne tento obchod výhodnejší. Pri „družobnom obchode“ to zvyčajne vždy býva v prospech väčšieho a silnejšieho „druha“. Sú obavy ČR z toho, že dovoz ruskej techniky a spolupráca vo vojensko-priemyselnej oblasti môžu ohroziť vstup krajiny do NATO, opodstatnené?

Aby bolo možné pochopiť politické a bezpečnostné riziká, vyplývajúce pre (nielen) SR z rozvoja vojensko-priemyselnej spolupráce s RF, je nevyhnutné aspoň v stručnosti ozrejmiť záujmy, ciele a úlohy ruského vojensko-priemyselného komplexu vo vnútornej i zahraničnej politike RF. Rusko (a tým skôr ruský vojensko-priemyselný komplex) nie je vôbec „abstraktným“, ale celkom konkrétnym partnerom s konkrétnymi záujmami. Dodajme, že nielen s obchodno-ekonomickými. Od „krvavej jesene 1993“ v Moskve nie je možné pochybovať o výške jeho vnútropolitckej ceny pre vládu prezidenta Jel'cina. Podľa Sergeja Šachraja, bývalého vicepremiéra ruskej vlády: „*V krajine [RF – pozn. aut.] v podstate existujú tri odvetvia (poľnohospodárstvo, priemysel, vojensko-priemyselný komplex) a regióny, ktoré sú okolo týchto odvetví zoskupené. Altajský kraj – poľnohospodársky. V Udmurtsku – VPK. Novosibirsk – to je priemysel. Ak prezident a vláda nepochopia túto realitu a nevytvoria štruktúry, odrážajúce politické, finančno-ekonomické záujmy týchto odvetví, dostaneme sa k necivilizovanému boju (»razborkam«) medzi nimi. U nás musí byť taká koaličná vláda, ktorá by bola priamo spojená s týmito odvetviami a vyjadrovala ich záujmy.*“⁹⁵ K sformulovaniu novej a súčasnej úlohy vojensko-priemyselného komplexu v zahraničnej a bezpečnostnej politike RF došlo práve v jesenných mesiacoch 1993, keď bola prijatá nová a stále aktuálna ruská vojenská doktrína.

Práce nad textom vojenskej doktríny, ktorým sa zaoberala Rada bezpečnosti RF, sa ukončili 6. októbra 1993, dva dni po rozstrielaní sídla ruského parlamentu (!). Dňa 2. novembra 1993 Rada bezpečnosti RF schválila text dokumentu a na základe dekrétu prezidenta z toho istého dňa pod č. 1833 vstúpila vojenská doktrína do platnosti. O schválení vojenskej doktríny samozrejme nerokoval parlament (čo býva obyčajne *dobрым зывком* v demokratických štátoch), pretože ten bol už jednoducho v tom čase *rozstrielaný*. Nehľadiac na skutočnosť, že dátum uskutočnenia referenda o novej ústave, ktorá mala podstatne rozšíriť právomoci prezidenta, bolo plánované až na 12. decembra, v súlade s textom vojenskej doktríny, ktorá vstúpila do platnosti už 2. novembra, bola celá bezpečnostná agenda, respektíve *všetka* činnosť venovaná riešeniu úloh spojených so zabezpečením vojenskej bezpečnosti RF (organizovanie, kontrola i koordinácia tejto činnosti) zverená do rúk prezidenta.⁹⁶ Otázka znie: *Kým?* Odpoveď je stručná – Radou bezpečnosti RF, v ktorej jediným priamo a demokraticky zvoleným členom je práve prezident RF. Ostatní členovia tejto rady sú všetko najvyšší štátni úradníci, ktorí stoja na čele silových štruktúr RF a vojensko-priemyselného komplexu, pritom podľa ruských pravidiel ani ministri vlády priamo nezávisia od výsledkov volieb, *ale od vôle prezidenta*.

Nová vojenská doktrína je v úvode charakterizovaná ako „dokument prechodného obdobia – obdobia stanovenia ruskej štátnosti..., formovania nového systému medzinárodných vzťahov“.⁹⁷ Inými slovami, je to dokument vyjadrujúci zavŕšenie obdobia vnútropolitických nejasností a konsolidácie mocenských štruktúr určujúcich zahraničnú politiku Ruska. Cieľom politiky RF v prechodnom období v oblasti jadrových zbraní je „odstránenie nebezpečenstva jadrovej vojny prostredníctvom zdržiavania rozvíjania agresie proti RF a jej spojencom“.⁹⁸ To znamená, že cieľom nie je jadrové odzbrojenie, ale jadrová rovnováha, respektíve jadrový dáždnik, ktorý Rusko ponúka sebe a svojim spojencom. Je nepochybné, že takáto formulácia cieľov jadrovej politiky stavia pred krajiny strednej a východnej Európy akútnu bezpečnostnú dilemu – alebo sa snažiť o vstup do NATO a získať jadrové garancie vlastnej bezpečnosti, alebo prijať ponuku Ruska na spojenectvo. Rusko sa zrieklo sovietskej zásady nepoužiť ako prvé jadrové zbrane, ale naopak v novej doktríne negatívnym spôsobom definuje, proti komu ich môže použiť.⁹⁹ Použitie ozbrojených síl RF je možné podľa doktríny okrem iného v prípade „*obrany suverenity a územnej celistvosti*,”

iných životne dôležitých záujmov RF, ak dôjde k uskutočneniu agresie proti nej alebo jej spojencom“ a pod., ale i napríklad v prípade „rozšírenia vojenských blokov a zväzov na úkor záujmov vojenskej bezpečnosti RF“.¹⁰⁰ V poslednom prípade sa priamo reaguje na úsilie krajín strednej a východnej Európy o členstvo v NATO.

Vojenská doktrína RF nezabúda ani na infraštruktúru zabezpečujúcu realizáciu nových vojensko-politických cieľov: „RF pridáva prioritný význam obnoveniu a rozšíreniu spolupráce podnikov a rezortných vedecko-výskumných ústavov na základe vzájomnej výhodnosti, ktoré tvoria obranno-priemyselný potenciál členských štátov SNS.“¹⁰¹ Doktrína predpokladá rozvoj vojenskej spolupráce i so štátmi strednej a východnej Európy, ktoré sú v tomto zmysle postavené na roveň štátom SNS. Doslova sa v texte uvádza: „Rozvoj vzájomne výhodnej spolupráce so zahraničnými štátmi vo vojenskej oblasti, predovšetkým s účastníckymi štátmi Spoločenstva nezávislých štátov (SNS), štátmi strednej a východnej Európy.“¹⁰² V texte dokumentu sa výslovne uvádzajú štáty Spoločenstva nezávislých štátov a štáty strednej a východnej Európy, všetky ostatné štáty sveta sú uvedené ako „iné“.

Vychádzajúc z textu doktríny, ruský vojensko-priemyselný komplex dostal „plnú zeľnú“.¹⁰³ Novoformulované potreby bezpečnosti a vitálne záujmy Ruska si vyžadujú jeho revitalizáciu, zrýchlenie dynamiky vývoja, dokonca predpokladajú jeho celosvetové lídrujúce postavenie.¹⁰³

Slovenský zbrojársky priemysel, ktorý vláda SR tvrdošijne plánuje oživiť na báze spoločných rusko-slovenských podnikov – dodajme, že stále bez očakávaného efektu –, sa takto dostáva do vleku a vplyvu ruského vojensko-priemyselného komplexu, ktorého d'alekohľad cieľe v súlade s textom vojenskej doktríny RF vôbec nemajú iba ekonomický rozmer. Ruské perspektívne zámery pri rozvoji vojensko-priemyselnej spolupráce so SR nedvojzmyselne a jasne, úplne v súlade s textom vojenskej doktríny načrtol Oleg Lobov počas svojej spomínanej návštevy na Slovensku: „Nestačí, aby sme hovorili o tom, čo prebieha práve teraz, v súčasnosti, ale musíme sa pozerať aj do budúcnosti. Preto musia byť upevnené kontakty nielen medzi ministerstvami, ale aj medzi podnikmi obranného priemyslu.“¹⁰⁴ Zmluva o vojenskej spolupráci medzi SR a RF z augusta 1993 vďaka novej vojenskej doktríne RF z novembra 1993 tak dostala obsahovo kvalitatívne novú interpretáciu, zmysel ktorej slovenská vláda zanovito „nevidí“.

Ciele vojenskej doktríny RF kopírujú i úlohy zahraničnej politiky RF, stanovené v programovom dokumente MZV RF, vypracovanom ešte koncom roku 1992. Primárnu úlohu ruskej diplomacie od roku 1993 je možné zhrnúť nasledovne. Rusko sa musí vyhnúť medzinárodnej izolácii. Tejto izolácii sa môže vyhnúť iba takým spôsobom, že sa bude približovať k bezpečnostným štruktúram Západu paralelne s krajinami strednej a východnej Európy. V tomto procese sa nesmie dopustiť prvenstvo krajín strednej a východnej Európy. Zároveň je potrebné presadiť paneurópsky bezpečnostný systém, ktorému bude podriadené NATO, ako i princíp, že Rusko musí byť integrálnou súčasťou každého bezpečnostného systému v Európe. Vo vzťahu ku krajinám strednej a východnej Európy dokument stanovuje: „Zabezpečiť novú kvalitu politických a hospodárskych vzťahov s krajinami SVE; klásť dôraz na pozitívne výsledky dosiahnuté v minulosti a zaoberať sa praktickými aspektmi spolupráce... Strategickou úlohou je zabrániť, aby sa SVE stala nárazníkovou zónou, ktorá by izolovala Rusko od Západu. Zároveň nedovoliť západným mocnostiam vytlačiť Rusko z východoeurópskeho regiónu.“¹⁰⁵

V podobnom duchu stanovuje záujmy i úlohy RF vo vzťahu ku krajinám strednej a východnej Európy i ďalší programový dokument, vypracovaný v prezidentskej administrácii RF v roku 1996 pod vedením Jurija Baturina: „Tendencia k rozšíreniu NATO vyvoláva hlboké znepokojenie. Krajiny, patriace do skupiny spojencov ZSSR v rámci Varšavskej zmluvy, sa v súčasnosti stále viac približujú k Západu, vrátane vojensko-politickej oblasti, vytvárajúc týmto novú geopolitickú situáciu v Európe. Táto okolnosť objektívne stimuluje formovanie novej rovnováhy sil v Európe, vedie k de facto priblíženiu hraníc NATO k Rusku a vytvára hrozbu jeho vojenskej izolácie...“ Ako prostriedok predchádzania tejto

negatívnej tendencii vo vzťahu k strednej a východnej Európe dokument stanovuje úlohu: „– obnovenie a rozvoj bilaterálnych vzťahov s krajinami Pobaltia, východnej, strednej a južnej Európy, odstránenie vzájomných nedorozumení, realizácia potenciálu ekonomickej, vedecko-technickej a vojensko-technickej spolupráce.“¹⁰⁶

Ako vyplýva zo stručného prehľadu základných programových dokumentov zahraničnej a bezpečnostnej politiky RF, posledná vôbec *nechápe rozvoj vojensko-priemyselnej spolupráce s krajinami strednej a východnej Európy iba ako predmet obchodno-ekonomického významu*. Rozvoj tejto spolupráce je naopak takmer vo všetkých oficiálnych materiáloch ruskej politiky predstavený ako jeden z nástrojov obnovenia starých väzieb, starého vplyvu Ruska v strednej a východnej Európe. A čo je najdôležitejšie, je vnímaný práve ako *jeden z prostriedkov, schopných zvrátiť proces rozširovania západných bezpečnostných štruktúr*. Tento prirodzený záujem „veľmocenského“ Ruska je v priamom protiklade s prirodzeným záujmom prevažne stredných a malých postkomunistických krajín Európy o získanie garancií bezpečnosti, stability, prosperity, ale predovšetkým garancií nezvratiteľnosti demokratického vývinu v integračných štruktúrach vyspelého sveta. Dodajme, že je v priamom protiklade s oficiálne deklarovaným záujmom SR a cieľmi politiky slovenskej vlády.

Tvrdenie, že rozvíjanie vojensko-priemyselnej spolupráce s Ruskom v súčasnosti má len *čisto pragmaticko-ekonomický rozmer*, nie je celkom pravdivé a adekvátne. Je isté, že pri najmenšom ruská strana vníma význam a zmysel tejto spolupráce podstatne inak. Nehovoriac už o tom, že slovenské skúsenosti z posledných rokov dokazujú, že ani z pragmaticko-ekonomického hľadiska neprináša takáto *ťažisková* vojensko-priemyselná spolupráca s RF povšimnutiahodné výsledky.

¹ Pozri napr. Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky. Časť 1. Zahraničné vzťahy. Pravda, 16. januára 1995, s. 8.

² K obsahu výhrad EÚ a USA voči obsahu a štýlu politiky vlády SR, ktorá protirečí snahám SR o členstvo v integračných štruktúrach Západu, pozri napr. Európsky parlament schválil rezolúciu k dodržiavaniu demokracie na Slovensku. Pravda, 17. novembra 1995, s. 1, 17. Text rezolúcie Európskeho parlamentu. Sme, 14. decembra 1996, s. 4. Texty demaršov EÚ a USA vláde SR. Pravda, 9. novembra 1995, s. 5. Z prejavu veľvyslanca USA v Slovenskej republike Ralpha Johnsona pri príležitosti otvorenia prešovskej pobočky Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, 22. októbra 1996. Národná obroda, 24. októbra 1996, s. 9 a pod.

³ Pozri Memorandum vlády k žiadosti SR o členstvo v EÚ. Trend, 12. júla 1995. Dokument, s. I–II.

⁴ Pozri Pravda, 30. januára 1996, s. 1, 13.

⁵ Na rozdiel od vlády SR generál Jozef Tuchyňa, náčelník generálneho štábu ASR, reagujúc na výsledky madridského summitu NATO, jednoznačne vyslovil potrebu zhodnotenia efektívnosti podniknutých krokov smerom k NATO a nájdenia príčin integračného zlyhania SR pri vstupe do NATO. Pozri napr. Reuter, 10. júla 1997.

⁶ Memorandum vlády k žiadosti SR o členstvo v EÚ, cit. dielo, s. II.

⁷ Pozri napr. Žiak, M.: Osudná chyba. Najpresvedčivejším dôkazom toho, že predseda slovenskej vlády svoje snahy plne sa integrovať do Európskej únie myslí úprimne, budú opakované demarše z Moskvy. Fórum (príloha deníka Sme), 11. januára 1996, s. 2.

⁸ Pozri Kasalovský, P.: Objavovanie objaveného. Hospodárske noviny, 30. septembra 1996, s. 1.

⁹ Pozri Duleba, A.: Slepý pragmatizmus slovenskej východnej politiky. Štúdie k medzinárodným otázkam A 01. Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, Bratislava 1996.

¹⁰ Pozri Duleba, A.: Slovensko-ruské hospodárske vzťahy. Viac otázok ako odpovedí. Referát prednesený na diskusnom klube týždenníka Trend a spoločnosti M.E.S.A. 10, 22. januára 1997. Pozri tiež Trend, 15. januára 1997, s. 8–9A. Trend, 29. januára 1997, s. 10–11A.

¹¹ Pozri Štígel, J.: Pragmatizmus nad morálkou. Proces konverzie zlikvidoval na Slovensku 91 percent špeciálu. Národná obroda, 21. júla 1993, s. 7.

¹² Pozri Samson, I.: Integrácia Slovenska do bezpečnostného systému Západu. Štúdie k medzinárodným otázkam A 03. Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, Bratislava 1996, s. 86–93.

¹³ Pozri napr. Bleha, P.: Skryté pozadie rýchlejšej konverzie. Domino efekt, 33/1993, s. 2.

¹⁴ Pozri Štígel, J.: cit. dielo.

¹⁵ Pozri Rabay, E.: Armáda a trh. Pravda, 11. októbra 1994, s. 7.

¹⁶ Pozri Jastržemskij, S.: Po ochladení a ilúziách. Interview. Zhovárať sa Blažej Pánik. Národná obroda, 31. augusta 1993, s. 1, 5.

¹⁷ Pozri Štígel, J.: cit. dielo.

- ¹⁸ Pozri Rabay, E.: cit. dielo.
- ¹⁹ Pozri Droppa, K.: Zo Slovenska sa vlni vyviezlo zbraní za 45 mil. \$. Interview. Nový čas, 1. februára 1994, s. 2.
- ²⁰ Cit. podľa Žiak, M.: Geopolitické súvislosti (1): 1991–1992. Fórum (príloha denníka Sme), 7. apríla 1995, s. 4.
- ²¹ Pozri Bleha, P.: cit. dielo.
- ²² Pozri Národná obroda, 27. augusta 1993, s. 1, 2; respektíve inú periodickú tlač z uvedeného dňa.
- ²³ Sme, 31. augusta 1993, s. 2.
- ²⁴ Pozri Vitko, P.: Náhradné dielce z Ruska. Interview s náčelníkom sekcie logistiky MO SR genmjr. Leopoldom Bilčíkom. Pravda, 17. marca 1995.
- ²⁵ Proces zníženia stavov konvenčných zbraní v súlade s CFE ukončila SR dňa 26. októbra 1995. Od tohto dátumu ASR disponuje: 478 ks tankov, 683 ks OT a BVP, 383 ks delostreleckých systémov, 114 ks bojových lietadiel, 19 ks vrtuľníkov (povolený limit pre vrtuľníky je 25 ks). Pozri napr. TASR, Sme, 13. februára 1996, s. 3.
- ²⁶ Pozri Eliáš, J.: Odpredaj výzbroje. Vojský týždenník (príloha denníka Republika), 10. marca 1994, s. 1. Pozri tiež Vitko, P.: Tanky na predaj i do daru. Pravda, 9. decembra 1994, s. 5.
- ²⁷ Pozri Der Spiegel, TASR, Pravda, 4. augusta 1993, s. 12.
- ²⁸ Okrem vládneho dlhu existoval ešte tzv. dlh v oblasti podnikovej sféry, ktorý vo vzťahu k celej ČSFR predstavoval 385 mil. \$. SR si na ňom nárokovala podiel vo výške zhruba 155 mil. \$. Pozri napr. Pravda, 25. júna 1994, s. 1, 12.
- ²⁹ Pozri napr. TASR, Pravda, 11. januára 1994, s. 12.
- ³⁰ Pozri ČTK, Národná obroda, 9. marca 1996, s. 6.
- ³¹ Sitek, J.: Musíme zastaviť odlev armádných odborníkov. Interview. Zhovárал sa Pavol Vitko. Pravda, 22. decembra 1995, s. 1, 4.
- ³² Pozri Sme, 31. augusta 1993, s. 2.
- ³³ Pozri Pravda, 14. marca 1995, s. 1, 2.
- ³⁴ Pozri Bilčík, L.: Náhradné dielce z Ruska. Interview. Zhovárал sa Pavol Vitko. Pravda, 17. marca 1995, s. 5.
- ³⁵ Pozri TASR, Pravda, 20. júla 1995, s. 3. Podľa všetkého išlo o dodávku prisľúbenú ešte v roku 1993.
- ³⁶ Pozri Alexejev, F.: Nové „jaky“ pre slovenské nebo. Pravda, 30. augusta 1995, s. 12.
- ³⁷ Sitek, J.: cit. dielo.
- ³⁸ Pozri Sme, 20. februára 1996, s. 3.
- ³⁹ Pozri TASR, Sme, 20. novembra 1996, s. 7.
- ⁴⁰ Pozri Brabec, J.: Praktický rámec spolupráce. Sme, 25. novembra 1996, s. 4. Pozri tiež Tisovič, F.: Aké by mali byť zbrane pre Slovensko. Práca, 25. novembra 1996, s. 7.
- ⁴¹ Pozri Izvestija, 10. decembra 1996. ČTK, Sme, 11. decembra 1996, s. 7.
- ⁴² Pozri TASR, Hospodárske noviny, 3. marca 1997, s. 6.
- ⁴³ Pozri Práca, 27. februára 1997, s. 6.
- ⁴⁴ Pozri Štígel, J.: cit. dielo.
- ⁴⁵ Pravda, ak sa nezrealizovala prisľúbená dodávka 5 ks Mig-29 už v roku 1993, napriek absencii dohody o spôsoboch riešenia dlhu RF.
- ⁴⁶ Pozri Sme, 7. novembra 1996, s. 2.
- ⁴⁷ Pozri Práca, 27. februára 1997, s. 6.
- ⁴⁸ Pozri Hospodárske noviny, 15. januára 1997, s. 2.
- ⁴⁹ Pozri Štelcová, E.: Prvé lietadlo kúpi do sto dní. Hospodárske noviny, 24. januára 1997, s. 7.
- ⁵⁰ Pozri Trend, 18. júna 1997, s. 1A.
- ⁵¹ Pozri Štelcová, E.: cit. dielo.
- ⁵² Pozri Ďurianová, A.: Rusi v Devín banke. Prečo nemá aj SR v Rusku banku na podporu exportu? Slovenský profit, 12/1997, s. 2.
- ⁵³ Pozri Žitný, M.: Bude Devín banka ruskou bankou? Práca, 5. marca 1997, s. 8.
- ⁵⁴ Anna Nagyová bola dlhé roky osobnou sekretárkou premiéra Mečiara a neskôr vedúcou úradu vlády SR. Ku konfliktu s premiérom Mečiarom a k jej následnému odchodu z jeho sekretariátu došlo údajne po „neprehľadnej“ privatizácii spoločnosti Nafta Gbely, a. s., neznámou Druhou obchodnou, a. s.
- ⁵⁵ Cibula, I.: Deblokácia slovenských pohľadávok voči Rusku. Interview pre Slobodnú Európu – Ivan Štulajter. Práca, 5. marca 1997, s. 8.
- ⁵⁶ Sme, 11. marca 1997, s. 2.
- ⁵⁷ Čarnogurský, J.: Krízový stav slovenskej armády II. Sme, 9. mája 1997, s. 15. Komentár pozri Stiegel, J.: Lietajúce rakvy. Katrim Stella dováža z Ruska stíhačky pochybnej kvality. Slovenský profit, 16/1997, s. 1.
- ⁵⁸ Čarnogurský, J.: Krízový stav slovenskej armády. Sme, 3. marca 1997, s. 4.
- ⁵⁹ Pravda, 20. mája 1997, s. 2.
- ⁶⁰ Pozri Sme, 12. mája 1997, s. 2.
- ⁶¹ O mimoriadne pozitívnom hodnotení pripravenosti ASR pre vstup do NATO v porovnaní s armádami ČR, MR a Poľska zo strany západných predstaviteľov, pozri napr. Gazdik, J.: Keby išlo len o armádu... Sme, 6. mája 1997, s. 4.
- ⁶² Národná obroda, 9. júla 1997, s. 3.
- ⁶³ Pozri napr. Národná obroda, 27. augusta 1993, s. 1, 2.
- ⁶⁴ Tamže.

- ⁶⁵ Jastržembskij, S.: cit. dielo.
- ⁶⁶ Tento podnik svojho času „minula“ spolupráca s nemeckou spoločnosťou Volkswagen (?).
- ⁶⁷ Pozri napr. Pravda, 14. marca 1995, s. 1, 2. Pozri tiež Bilčík, L.: cit. dielo.
- ⁶⁸ Pravda, 15. marca 1995, s. 2.
- ⁶⁹ Tóth, J.: My dnes vôbec nevieme, či sme ešte nejakú zbraň schopní vyrobiť. Interview. Národná obroda, 26. júla 1995. Pravda, 27. júla 1995, s. 5.
- ⁷⁰ Pozri Rabay, E.: cit. dielo.
- ⁷¹ Pozri Puchovský, J.: Aby Zuzana neumrela na krásu. Pravda, 7. októbra 1996. Národná obroda, 8. októbra 1996, s. 7.
- ⁷² Pozri Brabec, J.: cit. dielo.
- ⁷³ Pozri Sme, 27. marca 1997, s. 2.
- ⁷⁴ Pozri TASR, Hospodárske noviny, 5. decembra 1996, s. 15.
- ⁷⁵ Pozri Puchovský, J.: cit. dielo.
- ⁷⁶ Pozri Benko: Koncentrácia slovenských zbrojoviek. Pravda, 21. septembra 1995, s. 3.
- ⁷⁷ Pozri Tisovič, F.: cit. dielo.
- ⁷⁸ Pozri TASR, Hospodárske noviny, 5. decembra 1996, s. 15.
- ⁷⁹ Pozri Tisovič, F.: cit. dielo.
- ⁸⁰ Dohoda o vojensko-technickej spolupráci s Ruskom ďalej zblízuje vojenské aktivity oboch krajín. Sme, 2. mája 1997, s. 2.
- ⁸¹ Sme, 25. apríla 1997, s. 1.
- ⁸² Tamže.
- ⁸³ Národná obroda, 9. júla 1997, s. 3.
- ⁸⁴ Pozri Manačinskij, A.: Rosija i Ukrajina. Kyjiv 1996, s. 17–18.
- ⁸⁵ Pozri The Military Balance 1996/1997. Oxford University Press, October 1996.
- ⁸⁶ Pozri US News and World Report. Pravda, 5. augusta 1993, s. 9.
- ⁸⁷ Pozri Aleksejev, J.: Mirovaja trgovlja oružijem i Rossija. Mirovaja ekonomika i međunarodnyje otnošenija, 4/1994, s. 17.
- ⁸⁸ Pozri TASR, Republika, 21. júla 1993, s. 1.
- ⁸⁹ Pozri The Military Balance 1996/1997, cit. dielo.
- ⁹⁰ Pozri Le Figaro, Pravda, 22. apríla 1995, s. 12.
- ⁹¹ Cit. podľa Rabay, E.: cit. dielo.
- ⁹² Piskáček, J.: Ruská armáda chce zpět. Rozšíření NATO vadí vojenskoprůmyslovému komplexu. Denní Telegraf, 13. února 1997, s. 1.
- ⁹³ Pozri Týden, 6/1997. Pozri tiež Sme, 6. februára 1997, s. 4.
- ⁹⁴ Pozri napr. Duduc, V.: Obchod treba zbaviť politických predsudkov. Národná obroda, 8. marca 1995, s. 5. Dohody o vytvorení spoločného plynového obchodného domu Slovrusgaz, ktorý bude kontrolovať tranzit ruského zemného plynu cez územie Slovenska a ktorý vytvorí s rovnakým majetkovým podielom 50 : 50 % akcií Gazprom a SPP, š. p., boli podpísané počas Černomyrdinovej návštevy v SR v apríli 1997, a to i napriek tomu, že ešte v roku 1995 takýto projekt vláda SR striktno odmietla ako ekonomicky nevýhodný pre SR.
- ⁹⁵ Interview S. Šachraja pre týždenník Argumenty i fakty, 41/1994.
- ⁹⁶ Pozri Osnovnyje položenija vojennoj doktriny Rossijskoj Federacii. Izloženiye. Moskva 1993, s. 10.
- ⁹⁷ Tamže, s. 1.
- ⁹⁸ Tamže, s. 3.
- ⁹⁹ Pozri tamže, s. 3.
- ¹⁰⁰ Tamže, s. 4–5.
- ¹⁰¹ Tamže, s. 21.
- ¹⁰² Tamže, s. 7.
- ¹⁰³ Pozri tamže, s. 18–20.
- ¹⁰⁴ Pravda, 14. marca 1995, s. 1, 2.
- ¹⁰⁵ Russia's Foreign Policy Concept. International Affairs, January 1993, s. 16.
- ¹⁰⁶ Politika nacional'noj bezopasnosti Rossijskoj federacii (1996–2000). „NG-Scenarii“, No. 2. Nezavisimaja gazeta, 23. maja 1996, s. 1–3.